

КЪМ ВЪПРОСА ЗА НАЧАЛОТО НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

В големия Кирилометодиевски проблем основен въпрос е въпросът за началото на славянската писменост. По него са писали много видни учени-слависти: Добровски, Шафарик, Бодянский, Срезневски, Ягич, Шахматов, Лавров, Ламански, Огненко, Емил Георгиев и др. И въпреки това той все още е открит, по него не е установено единно мнение сред учените. Докато едни учени свързват пряко началото на славянската писменост с великоморавската мисия на Кирил и Методий (862—863 г.), то други учени придвижват това начало с няколко години по-рано, свързвайки то с 855 г., посочена от Черноризец Храбър.

Този специален въпрос — коя година да се вземе като начална за славянската писменост — съществува почти още от възникването на славистиката като наука. Дълго време по него не се пишеше отделно, понеже в повечето случаи учените, когато го докосваха в свои изследвания, заставаха на едната или на другата позиция. След Втората световна война у нас никак си неусетно той стана предмет на няколко по-големи или по-малки изследвания, каквито дадоха Ал. Бурмов, М. Генцов, Ем. Георгиев, К. Куев, П. Петров, Б. Ст. Ангелов и др. И тук се очертаха две групи — привърженици на 855 г. и привърженици на 862—863 г.

От всички, появили се у нас изследвания по този въпрос, най-голямо и най-обширно аргументирано е проучването на К. М. Куев „Към въпроса за началото на славянската писменост“.¹ Още в самото начало заслужава да се каже, че това е сериозен научен труд, работен с голяма любов към проблема, писан с ентузиазъм и страст, показващ добро познаване на научната литература, вестина при композицията и разработката на проблема.

Това не е първа работа на Куев по този въпрос. През 1956 г. той обнародва статия „За началото на славянската писменост“ (сп. „Исторически преглед“, XII, кн. 5, стр. 83—93). Известни възражения срещу застъпването от него тези дадоха П. Петров — „Още за годината, когато е била измерена славянската азбука“ (сп. „Исторически преглед“, XIV, 1958, кн. 5, стр. 92—101; срв. още сп. „История и география“, 1958, кн. 3, стр. 53—56) и Б. Ст. Ангелов — „Относно годината на изнамирането на славян-

ската азбука“ (сп. „Исторически преглед“, XIV, 1958, кн. 3, стр. 101—107). Подбуден от тези възражения, К. Куев се зае със задачата да даде нова, по-обширна аргументация на своята теза. И трябва да се признае, че това той успешно върши в новия си труд.

И в това свое проучване Куев застъпва схващането, че началото на славянската писменост трябва да се свързва с моравската мисия на Кирил и Методий. Основно негово доказателство за това е посочената от Храбър година 6363, в която Кирил Философ създаде славянската азбука и превел необходимите богослужебни книги от гръцки на славянски език. Новото и особено ценното у автора е стремежът му да докаже, че при посочване на тази дата Храбър си е служил не с византийското летописание (5508 г. от с. св.), а с александрийското летописание, имащо коефициент 5500 от с. св. На практика това означава 863 г. (6363 — 5500 = 863), т. е. приблизително същата година, когато започва моравската мисия на славянските просветители (862—863), според свидетелството на „Панонските легенди“. Това е гръбнакът на неговото изследване. Защото от доказването на тезата, че Храбър наистина е имал предвид александрийското летописание, когато посочва 6363 година, действително въпросът за началото на славянската писменост може вече да се счита за окончателно разрешен, повече по него да не се спори, а да залегне като общоприета научна истина. За съжаление обаче въпросът все още стои открит, въпреки обширната аргументация на автора.

Изследването на Куев обхваща следните шест глави: I. Поглед върху историята на въпроса; II. Произход на александрийската хронологическа система; III. Александрийската ера във византийската книжнина; IV. Александрийското летописание на славянска почва; V. Черноризец Храбър и александрийското летописание и VI. Въпроси около появата на азбуката и превода на книгите.

Поставената цел определя композицията и подбора на материала, целеси да докажат мисълта, че александрийското летописание е имало голямо разпространение не само във византийската литература, но и в старославянските литератури — българска, руска и сръбска. И нещо повече — въз основа именно на тази практика Куев стига до твърдението, че Черноризец Храбър също си е служил с него.

Уводните бележки изясняват мотивите,

¹ Годишник на Софийския университет. Филологически факултет, т. LIV, 1960, 107 стр. Част от тази студия бе отпечатана в сп. „Български език“, 1959, кн. 4—5, стр. 403—415.

които са подтикнали автора да предприеме изследването си. Досега науката е извършила твърде много по установяване „научната стойност“ на многобройните извори за живота и делото на Кирил и Методий: жития, похвални слова, легенди, летописи и пр. Особена стойност в това отношение имат т. н. „Панонски легенди“ и съчинението на Храбър „За буквите“. Както всички други извори, и те са запазени по късни преписи, което е причина за „настъпили известни промени“ в тях. Въпреки това обаче тези два най-ценни извора за Кирил и Методий „са издържали научната проверка“, на която досега са били подлагани от много учени, и „днес са признати в науката по същество за достоверни извори на живота и делото на Кирил и Методий“. Разбира се, и те съдържат редица празнини, затрудняващи изясняването на някои важни въпроси. Такъв е и „въпросът за времето, когато двамата братя са съставили славянската азбука и са превели за пръв път богослужебните книги от гръцки на славянски“, засегнат и отбелязан твърде неопределено в „Панонските легенди“ и в Храбровото съчинение „За буквите“. Авторът обобщава: „В „Панонските легенди“ появата на славянската писменост се свързва с моравската мисия на двамата братя, т. е. с годината 862—863. Според Черноризец Храбър пък съставянето на славянската азбука е станало през 6363 г. от сътворението на света. Това е дата, в която нямаме основание да се съмняваме. И днес може да се каже, че по самата датировка не се спори. Обаче спорът възниква тогава, когато речем да видим годината 6363 от сътворението на света на коя дата съответствува по летоброението от Р. Хр., т. е. по новата ера. А тъй като в старославянската хронологическа практика обикновено (но не винаги!) се е прилагала византийската ера с коефициент 5508, то мнозина смятат, че и тук изчислението трябва да стане със същия коефициент. Така именно се е получила годината 855 (6363—5508 = 855), която бива възприета от някои“ (стр. 4).

Поставена е целта да се докаже, че александрийското летоброение (5500 г.) има широко разпространение не само във Византия, но и между южните и руските славяни. Защото установяването и приемането на това летоброение отстранява противоречието в датировката между „Панонските легенди“ и Храбър, изчислена по византийската хронологическа система (5508). Изводът на автора е такъв: „И ако годината 6363 се изчисли именно по александрийски, тогава резултатите са други — получава се същата година, с която се свързва съставянето на славянската азбука в „Панонските легенди“ (6363—5500 = 863). По този начин и двата извора — житията

на двамата братя и Храбровото сказание „За буквите“ — сочат едно и също време за началото на славянската писменост: годината 863“ (стр. 5). Права е мисълта, че „спорът в случая се води за ерата, по която трябва да бъде изчислена годината 6363“. Тя води разделянето на учените на две групи — едни са за византийската ера, а други — за александрийската.

В първата глава е даден именно такъв преглед на двете групи учени, който ясно показва, че въпросът за летоброението у Храбър има повече от вековна история. Върху него е писал още съзателят на славянската филология Йосиф Добровски през 1822—1823 г. Накратко К. Куев запознава по-нататък с мненията на: Шафарик, Максимович, Срезневски, Бодянский, Пастернек, Малишевски, Ягич, Соболевски, Лавров, Селищев, Сперански и др. Споменати са и българските учени: Дринов, Ал. Теодоров-Балан, Златарски, Йор. Иванов, Е. Георгиев, Цв. Тодоров, Диневков и др.

Приведените изказвания ясно сочат, че по въпроса за началото на славянската писменост и за ерата, по която трябва да се изчисли дадената от Храбър 6363 г., не е постигнато единство. По него предстои още да се работи. Такъв полезен принос прави и сам Куев.

В този преглед искам да внеса една поправка. К. Куев привежда мнение на Е. Георгиев, изказано в статията му „Покръстването на славяните и българите и началото на славянската писменост според вести в „Сказанието“ на Черноризец Храбър“ (сп. „Исторически преглед“, IV, 1947, кн. 1, стр. 93). В тази статия действително проф. Е. Георгиев се изказва в полза на годината 863 г. Но десет години по-късно, в своя голям труд „Кирил и Методий основоположници на славянските литератури“ (1956 г.) той изказва друго мнение в смисъл, че Кирил е започнал работата върху създаването на славянската азбука още през 855 г. като първа фаза и я завършил през 863 г. във връзка с моравската мисия. И у него има стремеж да примири противоречивите исторически вести, пишейки: „По този начин можем да примирим известието на Храбър, че Кирил създава своята азбука в 855 г., известието на същия паметник, че я създава по времето на блатенския княз Коцел и известието на Панонските легенди, че я създава „тутакси“, щом решил да замине за Моравия“ (стр. 99). Припомням това, за да се види, че има и друга теория, която цели да примири противоречивите известия в „Панонските легенди“ и в съчинението на Храбър.

Глава втора разкрива как е възникнала александрийската хронологична система, появила се в Египет за нуждите на тамошната християнска черква. Третата глава е

посветена на проникването на александрийската ера във византийската книжнина предимно в хрониките — приведени са многобройни примери на нейна употреба: из хрониката на Йоан Малала, из „Пасхална хроника“, из хрониката на Георги Синкел, на Теофан изповедник, на патриарх Никифор, на Георги Амартол, из хрониката на Симеон Метафраст, из пасхално съчинение от XI век. Това, разбира се, не са всички случаи на такава употреба във византийската книжнина. Но и „дадените тук случаи — пише авторът, — са достатъчни, за да се получи ясна представа за разпространението на александрийската хронологическа система във Византия от VI докъм XI в. А за разрешението на въпроса за александрийското летоброение у Храбър е важно да се знае картината на хронологическата практика във византийската книжнина именно през този период“ (стр. 41).

Византия е оказала извънредно силно въздействие върху развитието на старите славянски литератури — българска, руска, сръбска. Те изразват в атмосферата на византийската книжнина и култура — заимствуват от тях във всяко отношение. Такова заимствуване има и в областта на хронологическите системи — от византийската книжнина проникват в старославянските литератури различните коефициенти: 5500, 5505, 5508. От там иде и практиката да се определя дадено събитие едновременно от сътворението на света (с византийски или александрийски коефициенти) и от раждането на Христа. Глава четвърта е предмет на проникването на александрийското летоброение на славянска почва; за пръв път в научната литература чрез обилен материал се доказва, че „александрийската хронологическа система не е останала чужда на славянските книжовници — българи, руси и сърби“. За по-голяма прегледност на изложението авторът разпределя примерите в три групи:

1. Дата по александрийската ера във връзка с живота на Христа;
2. Примери на двойно датиране — от Рождество Христово и от сътворението на света;
3. Други случаи на александрийското летоброение.

Въз основа на приведените голям брой примери Куев стига до извода, че „александрийската хронологическа система не е останала чужда на славянския книжовник“, макар и да се употребява само „в редки случаи“. Отбелязва също, че „в някои случаи употребата на александрийската ера в старославянските текстове е закъсняло явление, което идва обаче от по-старата византийска практика“ (стр. 63). И славянските книжовници показват „ко-

лебания“ в употребата на хронологическите системи — ту александрийска, ту византийска, следователно на старославянската хронологическа система не трябва да се гледа като на „нещо монолитно“. Нещо повече дори — често се срещат славянски ръкописи, в които са употребени двете летоброения. Изводът на автора е съвсем правилен: „Ако това е тъй, тогава няма нищо чудно в мисълта, че редица датировки, които днес обявяваме за погрешни, изчислявайки ги с обикновенния коефициент 5508, могат да се окажат резултат на други хронологически комбинации и „ери“ (стр. 64). Разбира се, трудно е да се приеме, че проникването на александрийската ера в старославянските литератури е „механическо явление“, резултат на несъзнателен процес. В това отношение авторът незаслужено хвърля упрек към защитниците на годината 855.

След като е привлякъл такъв обилен фактически материал, показващ проникването на александрийското летоброение сред южните и източните славяни, придружен с изводи на съответните места, Куев преминава към най-важната част на своето проучване — да докаже, че Черноризец Храбър не само е познавал, но и си е послужил именно с него при посочване на годината 6363. Това е предмет на петата глава от студията му. В нея са приведени аргументи в полза на мнението, че александрийската ера е могла да бъде известна на българските книжовници от IX-X в., включително и на Храбър; съображения, които са накарали Храбър да избере именно александрийската ера, а не византийската; аргументи в полза на мнението, че годината 6363 трябва да се изчисли по александрийската ера, извлечени из сказанието „За буквите“ на Храбър и „Панонските легенди“. Храбър е съвременник на цар Симеон, включил се активно в осъществяване на културната политика, която той провежда и която трябва да се брани от Византия. Според автора Храбър не само е знаел за съществуването на александрийското летоброение, но е имал и съображения да предпочете именно него, а не византийското. Между другото той „прибягнал до александрийската ера и по политически съображения“ (стр. 75). Конфликтът между славянската и византийската партия се изостря много след 893 г., когато на Преславския събор Симеон провъзгласява славянския език за официален в държавата. Възприемането на византийската ера би означавало утвърждаване авторитета на византийската партия в България, би разклатило позициите на славянската писменост. А тъкмо срещу това Храбър воюва така енергично. Той не нарушава никакви канони и традиции с приемането на александрийската хронологическа система, защото по това

време тя се ползува с голям авторитет, имадори известно предимство пред византийската ера. При наличността на тези две хронологически системи, съществуващи при равноправни начала, Храбър „избира онази, която минава за по-точна, за по-научна“ (стр. 80). При това коефициентът 5500 вече имал известна практика у нас — по него са изчислявани прабългарските години. В резултат на всички тези свои аргументи и разсъждения авторът заключава: „И тъй с приемането на коефициента 5500 Храбър, от една страна, придава по-голям авторитет на своите изчисления, от друга — продължава традицията на родната хронологическа практика, а от трета, се противопоставя на византийската партия и то, без да се предизвика някакво нарушение, което може да има неприятни последици за нашия културен, духовно религиозен и политически живот“ (стр. 81).

Извънредно интересна и важна е последната глава на студията „Въпроси около появата на азбуката и превода на книгите“ (стр. 82—104). В нея са разгледани някои моменти от живота на Кирил в Цариград; Методий като управител на славянска област; време и причини за тяхното отиване на планината Олимп; сарадинска и хазарска мисия, които укрепват мисионерското съзнание у Кирил и Методий, живота им сред малоазийските славяни и значението на досега им с тях; Ростиславовите пратеници — конкретен повод за осъществяване на появилата се по-рано идея за славянското писмо; състояние на богослужебните книги през XI век; обем на преведените от Кирил и Методий литургични текстове. Тук авторът изказва най-добре своето ново схващане за началото на славянската писменост:

„И тъй съвкупността от приведените по-горе факти и съображения сочи, че идеята за съставянето на славянската азбука и превода на богослужебните книги е възникнала у двамата братя постепенно, в резултат на количествено натрупване на съответни условия. А до 855 г. няма такива благоприятни условия. Дватамата братя още не са натрупали достатъчно мисионерски опит, за да се почувствуват призвани за едно ново дело, каквото е създаването на книжнина на нов език, не са имали още смелостта да се противопоставят на византийската политика; може би са чувствували и известна празнина (особено Кирил) в познанията си по славянски език и т.н.“ Количественото натрупване на тези благоприятни условия започва особено след отиването на Кирил и Методий на Олимп, т. е. след 855 г. Тук именно, на Олимп, преди пристигането на Ростиславовите пратеници в Цариград настава у двамата братя това обединение на мисълта за тях-

ното мисионерско призвание сред славяните, за създаване на славянската азбука и превода на богослужебните книги. Тук може би се пристъпва и към известно осъществяване на тази идея, но все пак това ще да е само подготовка. Няма още конкретен повод, който да накара двамата братя да пристъпят към осъществяване на своите намерения. Такъв конкретен повод се явява едва през 862 г. — пристигането на Ростиславовите пратеници в Цариград с молба да искат от Византия учители на славянски език за новопокръстените моравци. При така стегнатите се обстоятелства съставянето на славянската азбука и преводът на богослужебните книги се явява като въпрос от политическо естество, който засяга непосредствено интересите на Византия. И затова неговото решение бива поддържано от върховната власт — от императора и патриарха. На своя глава Кирил и Методий едва ли биха се осмелили да извършат такова едно дело, което всъщност би подкопало основите на византийското влияние, на византийската политика, на едно отдавна установено схващане за светостта на гръцки, латински и еврейски“ (стр. 86).

Нов и сериозен аргумент у Куев, подкрепящ тезата му, е въпросът за обема на богослужебните книги, преведени от Кирил и Методий. Ръководна мисъл тук е — Кирилометодиевата преводаческа дейност трябва да се разглежда, като се държи сметка за конкретната обстановка от средата на IX в., да се съобразява с тогавашната византийска литургична практика и книжнина. Въз основа на широки екскурси из тази византийска практика той убедително доказва, че Кирил и Методий наистина превеждат „онова, което е по-установено, което е общоприето до средата на IX в. във византийското богослужение, което е най-необходимо за нуждите в Моравия“ (стр. 93). Използвайки някои старославянски източници, авторът посочва, че Кирил и Методий преди заминаването си за Моравия са превели следните богослужебни книги: изборно евангелие, изборен апостол, псалтирът, избрани служби (молитвослов), октоих, постен триод. Въз основа на такъв материал той стига до извода, че за да преведат тези книги, на Кирил и Методий „съвсем не са били необходими години наред, както говорят защитниците на 855 г.“, понеже тук става въпрос за няколко стотин страници — около 300—400. „Както и бавно да са превеждали те — уточнява Куев, — колкото и да са обмисляли всяко изречение, колкото и трудности да са имали поради необработеността на славянски, все пак това е работа за месеци, нека бъде за година. А с такъв период от време двамата братя са разполагали. . . Никой не твърди,

че заминаването за Моравия е станало веднага или пък месец-два след пристигането на моравската делегация във византийската столица“ (стр. 100).

Такова богато съдържание има студията на К. М. Куев „Към въпроса за началото на славянската писменост“. Подхванал на широк фронт въпроса, авторът се стреми да го разреши успешно. Може човек да не се съгласи с отделни негови мисли и особено с основната му теза, може поставените въпроси да се нуждаят от допълнителна аргументация, обаче едно е неоспоримо — студията е ценен принос по сложния кирилometодиевски проблем. Особено ценна е тя с широката постановка на проблема, с привличането на разнообразен материал из културния, църковния и политическия живот на много народи през Средновековието.

Бих желал да направя някои бележки към студията на Куев. Преди всичко, трябва да се изтъкне, че тук Куев застъпва гледище, което не се покрива с гледището му, изказано през 1956 година в списание „Исторически преглед“. Това, разбира се, е добре. За разлика от статията, сега той приема два момента — първият подготвителен, свързан с 855 г., когато у Кирил и Методий се зародила идеята за славянска писменост, и вторият — осъществяване на идеята, пряко свързан с тяхната моравска мисия от 862—963 г. Ясно е, че авторът прави съществена корекция на предишното си схващане. Сегашната му теза се явява по-приемлива и по същина някак си не се отличава много от тезата на защитниците на 855 г. Тук възниква такъв въпрос — какво би станало, ако не беше моравската мисия? Кирил и Методий биха ли създали пак славянската азбука и писменост, за която те вече мислели и се подготвяли няколко години преди тази мисия? Нейното непосредствено осъществяване авторът свързва с официалното искане и насърчаване от страна на Византия — чак когато получили такова насърчение, те биха ли осъществили своята идея за „мисионерско призвание сред славяните, за създаване на славянската азбука и превода на богослужебните книги?“ (стр. 86). Толкоз повече, че пак по израза на автора, те пристъпват „към известно осъществяване на тази идея, но все пак това ще да е само подготовка“. Щом приемем мисълта, че Кирил и Методий още преди своята моравска мисия са се готвели за някаква мисионерска дейност сред южните славяни и особено сред малозайските славяни (независимо от това колко години по-рано преди 862 г.), ние вече допускаме и известно начало на славянската писменост,

което не бива тясно да свързваме с някаква благословия на византийската политическа и духовна власт. Защото в такъв случай ние поставяме Кирил и Методий — волю или неволю — в положението на страхливци. А тяхното велико дело, смелата им борба за него показва, че те не са такива. И за да се освободим от такова незаслужено обвинение към тях, имаме две положения: 1) да приемем, че те действително още преди 862 г. са замисляли и пристъпили в известна форма към осъществяване на своята идея за славянска писменост независимо от отношението на Византия (положително или отрицателно) и 2) че идеята за славянска писменост у тях се заражда през 862 г., когато пристигнали моравските пратеници.

Според мен авторът малко недооценява преводческата дейност на Кирил и Методий до заминаването им във Великоморавия. Според него тя не е голяма по обем — около 300 — 400 страници, по 200 страници на човек! Той дори пише: „все пак това е работа за месеци, нека бъде за година“ (стр. 100). Независимо от голямата култура на двамата братя, независимо от филологическите дарби на Кирил, независимо от това, че те са имали свои помощници, все пак ми се струва, че за съставянето на славянската азбука и за извършването на превода на нужните богослужебни книги е било потребно значително повече време. Особено затруднение за тях безспорно ще да е било състоянието на тогавашния български език, легнал в основата на техния превод.

Дори и да се приеме тезата на Куев, че Кирил и Методий замислят през 855 г., а реализират едва през 863 г. своята идея за славянска писменост, пак остава недоказано твърдението, че Черноризец Храбър при посочване на годината 6363 си е послужил с александрийско летоброение. Защото само ако се приложи такова летоброение, изчезва разликата между Храбър и „Панонските легенди“. Това е негова главна грижа. Оттук и диренето на аргументи в тази насока. От погледа на изследвача обаче е отпаднал един извънредно важен въпрос — в дадения случай Храбър не е единственият, който сочи годината 855 като начало на славянската писменост. Такива примери аз изнесох през 1958 г. в сп. „Исторически преглед“ (кн. 3), поради което тук ще цитирам само следното: „Но освен у Храбър тази дата се среща и в други старославянски книжовни паметници. Този факт повече укрепва датировката на Храбър. Разбира се, днес не може да се каже откъде и как тази датировка е проникнала в тия паметници, някои от които са твърде късни. Дали тя е заета направо от Храбровото съчинение или от друг източник, в

дадения случай това няма никакво значение. А този факт става по-ценен, понеже вестите се намират в ръкописи, които дават събитията по византийското летописание“ (стр. 104). К. М. Куев полага похвален труд, за да отстрани „непримиримото противоречие“ между Храбър и „Панонските легенди“, а пренебрегва наличието на такова „непримиримо противоречие“ между „Панонските легенди“ и редица старославянски ръкописи, сочещи 855 г., като не обръща внимание на съвпадежа между Храбър и тези славянски ръкописи. Ясно е, щом дадената от Храбър година 6363 (855) се потвърждава и от други славянски извори,

тя заслужава много по-голямо внимание, отколкото досега ѝ е отдавано.

Едно е безспорно — все още проблемът за началото на славянската писменост изисква разработване. Нужни са нови и нови сериозни проучвания, в които да се привлече нов материал. Без всякакво съмнение трудът на д-р Куев М. Куев „Към въпроса за началото на славянската писменост“ е един от тези сериозни и ценни приноси в извънредно сложния кирилometодиевски проблем. Този труд дава основание да се надяваме, че авторът ще ни поднесе и друго свое изследване, свързано с епохалното дело на славянските просветители.

БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ